

УДК 334+001.8

КАПАРУЛІНА І.М.кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національного авіаційного університету**ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДПРИЄМСТВА
В КОНТЕКСТІ УНІВЕРСАЛЬНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ**

Анотація. Робота присвячена визначенню передумов і засад дослідження підприємства в контексті формування універсальної методології. Методологічна база роботи сформована положеннями поле-об'єктного підходу. В роботі уточнено визначення поняття «підприємство» як економічного та соціального об'єкта. Окреслено напрями визначення основних параметрів діяльності підприємства. Визначено вимоги до формування цілісної концепції підприємства на засадах універсалізму.

Ключові слова: універсалізм, підприємство, фірма, організація, параметри діяльності, розвиток.

Капарулина И.Н., к.э.н., доцент, докторант кафедры финансов, учета и аудита Национального авиационного университета

**ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ
В КОНТЕКСТЕ УНИВЕРСАЛЬНОЙ МЕТОДОЛОГИИ**

Аннотация. Работа посвящена определению предпосылок и положений исследования предприятия в контексте формирования универсальной методологии. Методологическая база работы сформирована положениями поле-объектного подхода. В работе уточнено понятие «предприятие» как экономического и социального объекта. Очерчены направления определения основных параметров деятельности предприятия. Определены требования к формированию целостной концепции предприятия на принципах универсализма.

Ключевые слова: универсализм, предприятие, фирма, организация, параметры деятельности, развитие.

Kaparulina I.M., Ph.D. in Economics, Associate Professor, Doctoral Student, National Aviation University

**PRINCIPLES OF RESEARCH OF ENTERPRISE
IN THE CONTEXT OF A UNIVERSAL METHODOLOGY**

Abstract. The paper is devoted to the definition of assumptions and basic positions in research of an enterprise in the context formation universal methodology. Methodological basis of the paper is formed by positions of the field-object approach. Concept of «enterprise» as an economic and social object is updated. Directions of defining the basic parameters of the enterprise are defined. Requirements for the formation of an integrated concept of the enterprise on the principles of universalism are presented.

Keywords: universalism, enterprise, firm, organization, operation parameters, development.

Постановка проблеми. Становлення світової економіки відбувається, з одного боку, як інтеграція національних економік з утворенням спільних економічних зон та, з іншого боку, як інтеграція підприємств та інших організацій у вигляді утворення ТНК, що за своїм потенціалом співвідносяться з національними економіками. Такі тенденції обумовили багатогранність діяльності підприємства, поширюючи його роль з виробництва продукту до здійснення економіко-політичного, культурного впливу у суспільстві. Однак різні аспекти діяльності підприємства стали предметом дослідження низки підходів, сприяючи фрагментарності та невпорядкованості теорії підприємства/фірми. Зважаючи на це, актуальною задачею в економічній науці є створення цілісної теорії підприємства, центральним аспектом якої є перетворювальна функція підприємства. «Після десятиліть зневаги економіка знову сфокусувала свою увагу на ролі фірми в організації виробництва» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуалізація проблем дослідження підприємства знаходить відображення у підвищенні уваги економістів, насамперед, до методологічних аспектів означеної проблеми, оскільки теоретико-методологічними підходами задається ракурс дослідження підприємства, визначаються його властивості та параметри діяльності. Значна частина економістів визнають обмежені можливості сучасних економічних концептуальних підходів до дослідження підприємств (зокрема, А.Гальчинський [2], Р.Нельсон [3], В.М. Полтерович [4]). Ними відзначаються розбіжності між теоретичними економічними моделями та реальністю, що спричиняє неспроможність формування адекватних прогнозів і рекомендацій для конкретних підприємств.

Сучасними тенденціями в удосконаленні методології дослідження підприємства є:

- перенесення знань з інших наукових галузей на діяльність підприємства (поведінкова, еволюційна, інституціональна та ін. теорії підприємства);
- створення узагальненого об'єкта дослідження для економічних та інших галузей науки (в першу чергу,

соціології, психології, фізики);

– формування універсальної картини світу в межах якої задається специфіка та роль підприємства як економічного об'єкта.

В цьому контексті варто відзначити підхід П.Коенде і П.Ллерени [5], спрямований на інтеграцію еволюційної, когнітивної та інформаційної концепції фірми, системно-інтеграційну теорію фірми Г.Клейнера [6]. Особливої актуальності набуває задача формування універсальної методології (М.С. Мокій [7], А. Захаров [8], Е. Ласло [9], В.Г. Буданов [10]), оскільки відображення багатогранності діяльності сучасного підприємства потребує формування універсальної картини реальності, в якій підприємство як економічний об'єкт вписувалося б в загальну цілісну картину функціонування та розвитку різноманітних об'єктів реальності. Однак, наявні в науці загальнонаукові концептуальні підходи в силу фрагментарності знань не можуть ефективно застосовуватися на практиці [11].

Постановка завдання. Метою роботи є визначення передумов і засад дослідження підприємства в контексті формування універсальної методології. Реалізація цієї мети передбачає вирішення наступних задач:

- уточнення визначення поняття «підприємство» як економічного та соціального об'єкта;
- формування засад визначення параметрів діяльності підприємства в контексті універсальної методології;
- визначення вимог до формування цілісної концепції підприємства на засадах універсалізму.

Методологія роботи базується на положеннях поле-об'єктного підходу.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку суспільства інтеграція економіки з іншими суспільними сферами є настільки щільною, що спричиняє складність визначення чисто економічних об'єктів, оскільки усі соціальні організації, приймають певну участь у створенні суспільного продукту та пов'язані обмінними зв'язками в єдиний комплекс. В економічній науці підприємство загально прийнято вважається основною ланкою економіки. Однак, по-перше, сучасна економіка характеризується різноманіттям наявних підприємств, що проявляється у різних формах власності, організаційних формах, структурах, видах діяльності тощо. По-друге, поряд з поняттям «підприємство» часто вживаються як синоніми такі поняття як «фірма», «компанія», «господарюючий суб'єкт», «економічна організація». По-третє, термін «підприємство» набуває абстрактного значення, характеризуючи будь-яке соціальне утворення, яке розглядається з точки зору «чорної скриньки»: входи-виходи та функція перетворення. Така ситуація потребує уточнення визначення терміну «підприємство» як економічного об'єкта.

Підприємство за українським законодавством [12] – це самостійний суб'єкт господарювання, який є головною ланкою економіки; здійснює виробничу, торгівельну, науково-дослідну чи інші види господарської діяльності та функціонує на базі відокремленого майна. Подібною думки притримуються також деякі вітчизняні економісти [13-14]. Наприклад, Іванілов О.С. [13, с.13] зазначає, що «оскільки будь-яке підприємство так чи інакше пов'язане з основними фазами відтворювального циклу – виробництвом продукції і послуг, обміном і розподілом товарів, їх споживанням, то можна виділити такі види діяльності підприємства: виробничу, комерційну, фінансову, консалтингову». За такого погляду на підприємство, по-перше, абсолютно усі організації, що існують як суб'єкти господарювання, мають відноситись до підприємств, по-друге, поняття «підприємство» і «фірма» сприймаються як тотожні. Романов Є.С. [14, с.9] взагалі ототожнює три поняття: «підприємство», «фірма» і «компанія». Частина економістів також до підприємств відносять і заводи, і культурно-освітні заклади, і готелі, і стадіони, але не ототожнюють підприємство з фірмою, надаючи фірмі організаційно-правове значення [15-17].

Узагальнюючи різноманіття поглядів на поняття «підприємство» в економіці, відмітимо такі ключові положення:

– поняття «підприємство» має два значення – вузьке (коли до підприємств відносяться лише виробничі утворення) та широке (коли до підприємств відносяться абсолютно усі організації та установи, що спеціалізуються на будь-якій функції суспільної діяльності), що пов'язане, на нашу думку, з двома чинниками: по-перше, тлумачним значенням слова «підприємство» (певні зусилля, справа для отримання вигоди [18, с. 487; 19]), по-друге, щільною інтеграцією усіх суспільних об'єктів і привнесенням правового аспекту у зміст поняття «підприємство» – підприємство як юридична особа («господарюючий суб'єкт»), що використовує своє майно для отримання доходу шляхом виробництва товару чи надання послуги;

– поняття «фірма» згідно з його походженням має вживатися для позначення назви, яка слугує ідентифікатором підприємства (у широкому значенні) у суспільстві [20];

– можна виділити два аспекти утворення підприємств: перший – виробнича межа (раціональна поєднання капіталу, праці тощо для виробництва споживчого продукту); другий – організаційна межа (раціоналізація функціонування як порівняння вартості укладання внутрішніх і зовнішніх контрактів). Ці два аспекти на практиці дуже пов'язані й практично неподільні. Виділення двох окремих економічних термінів «підприємство» і «фірма» на основі розмежування цих двох аспектів, не знаходить підстав в історії світової економічної науки, а лише штучно запроваджується сучасними економістами;

– універсальне поняття «організація» (в якості об'єкту) акцентує увагу на певному рівні складності будь-якого утворення (наявність спільної мети, структури, взаємозалежність елементів у складі утворення) незалежно від його призначення. Вживання поняття «соціальна організація» додатково указує на походження

цього утворення – організація людей для досягнення суспільних цілей;

– майновий аспект, що є суттєвим чинником вибору організаційної форми, визначає ракурс вживання поняття «компанія» для акцентуації уваги на об'єднанні майна декількома індивідами для спільної діяльності.

Таким чином, підприємство як основний елемент суспільних відносин – соціальний об'єкт – виникло на базі виокремлення певного соціального утворення зі спеціалізацією його на певній суспільній функції, що функціонує за принципом обміну «благо-гроші». Підприємство виокремилася й розвинулося в ході еволюції людства: виробник-споживач (виробництво у широкому розумінні як процес створення будь-якого блага) в одній особі перетворився на 2 різні сторони процесу в ході спеціалізації людини з подальшою інституалізацією і інтеграцією різних сфер суспільної діяльності (культура, фінанси, освіта, економіка і т.д.) [22]. Діяльність підприємства реалізується шляхом виконання наступних функцій: виробництво та збут, постачання та фінансова діяльність, менеджмент і маркетинг, наукова й навчально-підготовча діяльність. Першочерговість однієї з перелічених функцій по відношенню до інших функцій відповідає призначенню об'єкта та визначає його вид.

Натомість підприємство як економічний об'єкт [23-24] є різновидом соціальних об'єктів, однак його профільною діяльністю є виробнича (перетворення природних ресурсів у споживчий продукт), а виконання інших операцій – це результат інтеграції виробничих підприємств в ході еволюції з торговельними, інфраструктурними, фінансовими, освітніми тощо об'єктами. [25]

Такий подвійний аспект вживання терміну «підприємство» в економіці породжує плутанину в інтерпретації теоретико-прикладного матеріалу та сприяє засміченню термінологічного апарату економічної науки. Вирішення цієї проблеми потребує або розширення змісту економіки як сфери суспільної діяльності, або введення терміну «виробниче підприємство», або запровадження інших аналогічних мір.

В нашій роботі, зважаючи на акцентуацію уваги на універсалізмі, ми розглядаємо загальні риси підприємства як соціального утворення без визначення специфіки виробничих підприємств.

Сприйняття сучасного підприємства у вигляді складного багатофункціонального розгалуженого об'єкту з щільним зв'язками з іншими суспільними установами дещо ускладнює його дослідження за допомогою наявного економічного інструментарію внаслідок відокремленості економіки як науки від інших наукових галузей (насамперед, соціальних), оскільки опис діяльності підприємства виходить за межі економіки. Тому існує потреба у виявленні передумов синтезу підприємства, в першу чергу, з іншими суспільними об'єктами.

На основі аналізу принципів дослідження підприємства в економічних концептуальних підходах і поглядів на підприємство згідно з актуальними загальнонауковими концептуальними підходами [11] нами виявлено, що синтезуючим ядром для побудови універсальної методології мають виступати такі параметри діяльності підприємства, що обумовлюються відповідними характеристиками поведінки людини як ключового елемента будь-якого підприємства (рис.1).

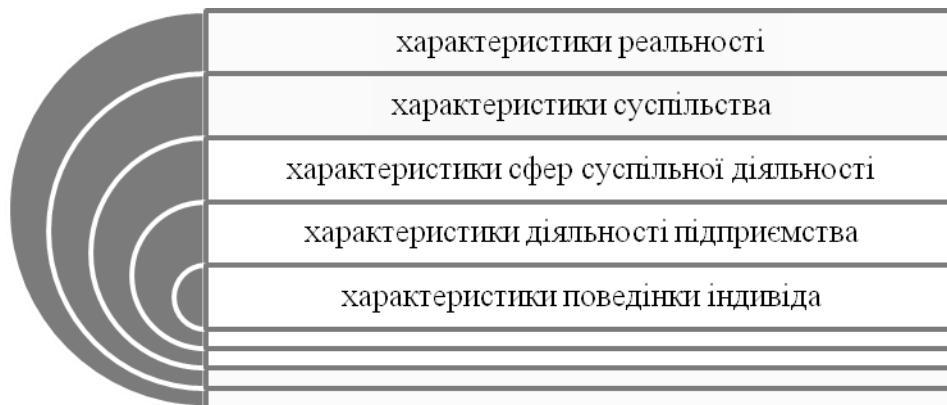

Рис. 1. Взаємозв'язок об'єктів реальності за рівнем ієрархії

Така постановка проблеми обумовлює необхідність дослідження різноманітних концепцій з визначення характерних рис чи параметрів індивіда, організації, суспільства, що визначають їх поведінку. В результаті аналізу припущень щодо характеристик поведінки людини в сучасних економічних, психологічних, соціологічних і культурологічних теоріях [26-30] нами було відмічено єдиний базис, що лежить в основі різних типологій та походить від теорії К.Юнга [31]. Водночас, не зважаючи на низку наявних в наукових джерелах підходів, якісна наукова рефлексія проблем типологізації рис особистості, підприємства чи інших соціальних організацій відсутня. Крім цього необхідно відмітити наступні недоліки:

1. В деяких підходах параметри поведінки людини окрім функціональних характеристик (параметрів життєдіяльності) включають моральні чи розумові характеристики [29] чи ситуативні особливості, а не універсальні [26]. Наприклад, Р. Кеттелом [29] розроблено комплекс характеристик особистості, що включає шістнадцять рис, серед яких присутні такі риси як «розумний/дурний», «сміливий/боязкий», «чуйний/відчужений». Г.Хостиде [26] до основних характеристик поведінки людини й суспільства відносить «маскулінність-фемінність».

2. Автори припускаються подвійності. Так, Альошина [28] наводить 21 параметр поведінки людей, що спричиняють суспільні характеристики, які розбиті на три категорії: цінності, орієнтовані на іншого, цінності, орієнтовані на середовище та цінності, орієнтовані на себе. Як видно з класифікації, розподіл параметрів на три групи нелогічний, оскільки орієнтація на іншого є складовою орієнтації на середовище. У середині виділених категорій багато параметрів поміж собою також перекликаються. Наприклад, такі параметри як «ієрархія/мережа» та «підлеглисть/партнерство» описують два види управлінських зв'язків – вертикальні, що обумовлюють ієрархію та відносини «начальник-підлеглий», та горизонтальні, які передбачають мережеві структури та партнерські відносини.

3. Деякі концепції містять невелику кількість параметрів, що не дозволяють у повній мірі описати поведінку людини й відповідно організації (Г. Айзек [29], Ховстедде [26], Г.Юнг [31]; Майер-Бриггс [30]. Так, Г. Айзеком [29] виокремлено дві категорії особистісних характеристик: екстраверсія-інтроверсія, нейротизм-стабільність.

4. Існують розбіжності між назвою характеристик і змістом, який ним приписується. Так, Ф.Тромпенаарс [27] розглядає універсальність, акцентуючи увагу на правилах та незмінності, що не відповідає змісту поняття універсальність.

Отже, можна констатувати потребу в обґрунтуванні класифікації поведінкових характеристик індивіда як базису визначення параметрів діяльності підприємства на основі врахування наступних вимог:

- поведінкові характеристики мають бути парними категоріями, на практиці вони повинні ідентифікуватися як превалювання однієї характеристики над іншою, а не абсолютне домінування;

- потрібне відмежування моральних рис від природних рис особистості (згідно з психофізіологічним механізмом функціонування людини);

- поведінкові характеристики індивіда мають співвідноситися з поведінковими параметрами інших об'єктів реальності.

Враховуючи указані вимоги, визначення параметрів діяльності підприємства має базуватися на класифікації поведінкових характеристик індивіда й співвідноситися з суспільними сферами життя та функціями підприємства [24]: виробництво (економіка), реалізація (торгівля), постачання (інфраструктура), споживання (фінанси), розподіл (політика), координація (культура), мотивація (наука), стимулювання (освіта).

Такий підхід дозволить описати підприємство як один з різновидів об'єктів реальності й інтегрувати таким чином підприємство та економічну діяльність не лише у суспільну діяльність, але й в картину реальності в цілому. Однак опис підприємства на таких засадах дозволяє дослідити лише його існування (статичу), залишаючи поза увагою динаміку. Побудова динамічної універсальної картини реальності вимагає визначення єдиного способу існування об'єктів реальності. На сьогодні еволюційні процеси будь-якої природи – універсальний еволюціоналізм – розглядаються багатьма вченими в якості можливої універсальної картини світу [8-10]. Дійсно, розвиток та еволюція є загальнонауковими категоріями, що описують цілеспрямовану динаміку різних об'єктів (залежно від наукової галузі), тому можуть стати базисом для створення динамічної картини реальності. Однак сучасний стан теорії розвитку [32] свідчить про невпорядкованість інформації про процеси розвитку та фрагментарність досліджень. Тому для того щоб продемонструвати зв'язок між процесами на підприємстві та загальною еволюцією потрібен детальний аналіз таких концепцій і відповідних понять, що складають базис теорію розвитку: «змінування», «прогрес», «регрес», «розвиток», «адаптація» і «еволюція».

Висновки. На сучасному етапі розвитку економічної науки наявні теоретико-методологічні підходи не дозволяють адекватно описати та спрогнозувати діяльність підприємства. Така ситуація обумовлюється тим, що сучасне підприємство є складним багатофункціональним розгалуженим об'єктом з щільними зв'язками з іншими суспільними установами, опис діяльності якого виходить за межі економіки, що в умовах відокремленості економіки як науки від інших наукових галузей (насамперед, соціальних) створює обмеження в його дослідженні. Тому задача формування сучасної економічної методології полягає, по-перше, в обґрунтуванні універсальних поведінкових параметрів діяльності підприємства на основі класифікації поведінкових характеристик індивіда, по-друге, інтеграції цих параметрів у цілісний поведінковий патерн, що описує діяльність підприємства як соціального та економічного об'єкта, по-третє, формуванні єдиної універсальної статико-динамічної картини економічної реальності, в основі якої має лежати теорія розвитку.

Список використаної літератури

1. The Economic Nature of the Firm. A reader [Text] / Edited by L. Putterman, R.S. Kroszner. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 390 p.
2. Гальчинський А. Економічна наука: проблеми методологічного оновлення [Текст] / А.Гальчинський // Економіка України. – 2007. – №3. – С.4-13.
3. Нельсон Р. Эволюционная теория экономических изменений [Текст] / Р.Нельсон, С. Уинтер. Пер. с англ. – М.: Дело, 2002. – 536 с.
4. Полтерович В.М. Кризис экономической теории [Электронный ресурс] / В.М. Полтерович / Доклад на науч.семинаре ЦЭМИ РАН «Неизвестная экономика», 2004, Режим доступа: http://institutional.boom.ru/history_metod/Polterovic_Crisis.htm
5. Cohendet P. Theory of the firm in evolutionary perspective: a critical development. [Electronic resource] / P.Cohendet, P.Llerena / Conference «Competence, Governance and Entrepreneurship», June 9-11-th. – Copenhagen, 1998, Access mode: http://www.druid.dk/uploads/tx_picturedb/ds1998-11.pdf

6. Клейнер Г.Б. Системная парадигма и теория предприятия [Текст] // Вопросы экономики. – 2002. – №10. – С. 47-69.
7. Мокий М.С. Трансдисциплинарная методология в экономических исследованиях: Дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.01 [Текст] / Михаил Стефанович Мокий. – М., 2010. – 289 с.
8. Захаров А. Универсальная схема эволюции [Электронный ресурс] / А.Захаров / Metodolog.ru (17.12.2013), Режим доступа: <http://www.metodolog.ru/00522/00522.html>
9. Ласло Э. Основания трансдисциплинарной единой теории [Текст] / Э.Ласло // Эволюция. – 2003. – №1. – С.10-13.
10. Буданов В.Г. В поисках законов холизма. Синергетика, универсальный эволюцион и универсальная история [Электронный ресурс] / В.Г.Буданов / Сайт С.П. Курдюмова (19.12.2013), Режим доступа: <http://spkurdyumov.ru/evolutionism/v-poiskah-zakonov-xolizma-sinergetika>.
11. Капаруліна І.М. Методологічні засади дослідження підприємства [Текст]/ І.М. Капаруліна // Економіка ринкових відносин. – 2014. – №2. В стадії публікації.
12. Господарський Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №18-22, Режим доступа: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
13. Чепінога В.Г. Економічна теорія: підручник [Текст] / В.Г. Чепінога. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 653 с.
14. Романов Е.С. Экономика предприятия как учебная дисциплина: моногр. [Текст] / Е.С. Романов. – Архангельск: Сев. (Аркт.) федер. ун-т, 2011. – 212 с.
15. Іванілов О.С. Економіка підприємства: підруч. [Текст] / О.С.Іванілов. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 728 с.
16. Захарченко В.И. Сумма знаний в экономике: в 12 т. Т.2. [Текст] / В.И. Захарченко, Э.А. Кузнецов. – О.: Наука и техника, 2008. – 428 с.
17. Харвей Дж. Современная экономическая теория [Текст] / Дж. Харвей. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 703 с.
18. Иншаков О.В. Предприятие и фирма: выход из заблуждений в русле эволюционной экономической теории [Текст] / О.В. Иншаков // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3: Экономика. Экология. – 2008. – №2. – С.6-15.
19. Словник української мови: в 11 т. Т.6 [Текст] / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1975. – 839 с.
20. Definition of enterprise in English [Electronic resource] / Oxford Dictionary, Access mode: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/enterprise?q=enterprise> 25.12.2013.
21. Definition of firm in English [Electronic resource] / Oxford Dictionary, Access mode: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/firm-2>.
22. Kaparulina I. Holistic picture of socio-economic development: endogenous and exogenous nature of cycling [Text] / I. Kaparulina // Research of Applied Economic. – 2013. – No 3. – Vol.5.– Pp. 17-36
23. Капаруліна І.М. Сутність і критерії ідентифікації економічних об'єктів [Текст] / І.М. Капаруліна // Проблеми економіки. – 2013. – №3. – С.247-253.
24. Капаруліна І.М. Сутність понять «економіка» та «економічна діяльність»: цілісне уявлення про природу економіки [Текст] / І.М. Капаруліна // Економіка та держава. – 2014. – №3. – В стадії публікації.
25. Kaparulina I. Evolution of an enterprise: historical analysis of the behavior pattern [Text] / I. Kaparulina // Global Business and Economic Research Journal. – 2014. – Vol.3 (1). – P.1-23
26. Hofstede G.H. Cultures and organizations: software of the mind [Text]/ G.H. Hofstede. – New York: Mc Graw Hill. – 1997. – 279 p.
27. Trompenaars F. Riding the Waves of Culture: Understanding Cultural Diversity in Business [Text] / F.Trompenaars. – London: Nicholas Brealey. – 1993. – 265 p.
28. Алешина И.В. Культурные ценности в потребительском поведении [Электронный ресурс] / И.В. Алешина / Элитариум. Центр дистанционного обучения, 2008, Режим доступа: http://www.elitarium.ru/2008/11/07/kulturnye_cennosti_potrebitel.html.
29. Хьелл Л., Зиглер Д. Теория личности: основные положения, исследования и применение [Электронный ресурс] – К., Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/hjelz01/txt16.html>.
30. Абельская Е.Ф. Типоведческое исследование психического склада личности, дис. ... канд. псих. наук: 19.00.01. [Текст] / Елена Федоровна Абельская. – Екатеринбург, 2006. – 202 с.
31. Юнг К.Г. Психологические типы. [Текст] / К.Г.Юнг. – СПб.: изд-во «Азбука», 1996. – 736 с.
32. Методология исследования развития сложных систем [Текст] / Под ред. К.О. Кратца и Э.Н. Елисеева. – Л.: Наука, 1979. – 224 с.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2014